

1.01
Prejeto 17. 9. 2012

UDK 378.091.8(438) "1968"

Janja Paškulin*

Študentsko gibanje na Poljskem leta 1968**

IZVLEČEK

Članek obravnava študentsko gibanje, ki se je spomladi leta 1968 razmahnilo na varšavski in drugih poljskih univerzah. Na podlagi znanstvene in spominske literature ter časopisnih člankov v dnevniku *Delo* in v dvomesečniku *Praxis* osvetljuje poljsko »študentsko pomlad« ter predstavi njen odmev v Sloveniji in Jugoslaviji. Avtorica analizira tudi posledice študentskega gibanja, ki v svojih zahtevah sicer ni uspelo, a je vplivalo na politične in družbene spremembe na Poljskem v kasnejših letih.

Ključne besede: Poljska, študentsko gibanje, 1968, antisemitizem, Adam Michnik

ABSTRACT

STUDENT MOVEMENT IN POLAND IN 1968

The article explores the student movement, which emerged at the Warsaw university and at other Polish universities in the spring of 1968. On the basis of scientific literature, memoirs and newspaper articles in the *Delo* daily newspaper and *Praxis* bimonthly magazine, the article sheds light on the Polish »student spring« and presents the responses to it in Slovenia and Yugoslavia. The author also analyses the consequences of the student movement, which may have not succeeded in its demands, but nevertheless influenced the political and social changes in Poland in the subsequent years.

Key words: Poland, student movement, 1968, anti-Semitism, Adam Michnik

* univ. dipl. zgodovinarica, Cepki 1, SI-6271 Dekani, e-naslov: janja.paskulin@gmail.com

** Članek je za objavo prirejena (dopolnjena) diplomska naloga, ki jo je avtorica zagovarjala leta 2011 na oddelku za zgodovino UP FHŠ pod mentorstvom doc. dr. Mateje Režek.

Množično gibanje študentov je zaznamovalo šestdeseta leta tako zahodno kot vzhodno od železne zaves. Poljski zgodovinar, evropski poslanec in nekdanji disident Bronisław Geremek je menil, da je težko najti skupni imenovalec študentskih gibanj šestdesetih let na Zahodu in v Vzhodni Evropi, pa vendar je bilo vsem študentom skupno prizadevanje za svobodo.¹ Študentje v Zahodni Evropi so za odtujenost in pomanjkanje demokratičnega sodelovanja v družbi v veliki meri obtoževali kapitalizem, zlasti z njim povezane individualizem, potrošništvo in pomanjkanje solidarnosti, študentski protesti v državah vzhodnega bloka pa so bili usmerjeni proti napakam, ki so se dogajale v imenu socializma. Študentje v vzhodnem bloku so kritizirali komunistično oblast in pomanjkanje svobode, se zavzemali za demokratizacijo in humanizacijo sistema ter zahtevali, naj se odkrito potegne črta med navideznim in dejanskim socializmom.²

Poljska je zaradi nemoči politike, ki se je kazala na domala vseh področjih družbenega življenja, v šestdesetih letih vse bolj tonila v socialno in duhovno krizo. Władysław Gomułka, ki je ob prihodu na oblast leta 1956 veljal za predstavnika liberalne struje znotraj poljske komunistične partije, se je v šestdesetih letih precej oddaljil od obljub, danih oktobra 1956. Svobodo izražanja je čedalje bolj dušila cenzura, represija se je krepila, vsakršna kritika komunistične oblasti je bila strogo kaznovana, država pa je močno omejila tudi izdatke za kulturo in izobraževanje. Nezadovoljstvo z vladajočo politiko je sredi šestdesetih let sprožilo ostre kritike poljskih levičarskih izobražencev zoper represivni režim. Marca 1964 so v pismu, naslovljenemu na ministrskega predsednika Jozefa Cyrankiewicza, zahtevali spremembo kulturne politike, konec omejitev, svobodo izražanja ter možnost javnega razpravljanja in shodov. Mladina, ki je bila nad razmerami prav tako ogorčena in razočarana, je na univerzah začela ustanavljati študentske skupine, ki so si prizadevale za demokratizacijo komunistične partije in političnega sistema. Njihova dejavnost je bila večinoma omejena na literarne razprave in diskusije o aktualnih problemih. Najbolj znana študentska skupina so bili tako imenovani Komandosi na varšavski univerzi, ki jih je vodil tedaj študent zgodovine, kasneje pa eden najvplivnejših poljskih disidentov Adam Michnik. Pod njegovim vodstvom je skupina zelo odločno nastopala na uradnih sestankih, na katerih so njeni člani posegali v razprave in prisotne vznemirjali s svojimi radikalnimi in provokativnimi govori.³

Razgreto kulturnopolitično ozračje je leta 1967 še bolj razvnela afera »Dziady«, kot se v izvorniku imenuje slovita drama Adama Mickiewicza Praznik mrtvih. Leta 1967 so na Poljskem praznovali petdeseto obletnico oktobrske revolucije, Narodno

¹ 40 let pozneje. Evropa in dediščina leta 1968. Dostopno na: Evropski parlament, 2011–07, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20080516STO29045+0+DOC+XML+V0//SL> (17. 9. 2012).

² Martin Klimke, Joachim Scharloth: 1968 in Europe. A History of Protest and Activism 1956–1977. New York 2008, str. 2.

³ Jerzy Eisler: March 1968 in Poland. V: 1968 the world transformed. Washington D.C. 1998 (dalje Eisler, March 1968 in Poland), str. 228.

gledališče v Varšavi pa jo je želelo obeležiti z uprizoritvijo klasičnega dramskega dela izpod peresa velikega poljskega pesnika in dramatika. Mickiewicz je dramo Praznik mrtvih zasnoval v letih 1830 in 1832, ko je bila Poljska pod vladavino carske Rusije. V njej je razgalil okrutnost carizma in izrazil odpor do caristične oblasti, sebe in svoje tovariše pa je prikazal kot nemočne žrtve nasilja. Vsebina drame je bila nevarno sodobna, zato je pritegnila živahno in angažirano občinstvo, ki je po mnenju oblasti premočno aplavdiralo in uprizoritev drame spremenilo v politično manifestacijo. Drama je bila takoj po premierni uprizoritvi razglašena za delo, uperjeno proti Sovjetski zvezi. Ministrstvo za kulturo je 16. januarja 1968 sprejelo sklep o prepovedi njenega uprizarjanja, kar je sprožilo proteste študentov zoper omejevalno politiko oblasti. V prepovedi uprizoritve so videli žalitev poljske narodne zavesti, saj so oblasti cenzurirale mojstrovino poljske literature in simbol boja za svobodo in neodvisnost.⁴

Neposredno po zadnji uprizoritvi Praznika mrtvih 30. januarja 1968 so člani skupine Komandosov pod Michnikovim vodstvom in študentje Narodne gledališke visoke šole, ki se jim je pridružilo še 200 drugih študentov, organizirali pohod do Mickiewiczovega spomenika v Varšavi, kamor so v znak protesta proti prepovedi uprizarjanja drame polagali cvetje. Študentom so se pridružili tudi številni drugi ljudje, ki so javno obsodili cenzuro in zahtevali svobodno gledališče. S tem so želeli zaščititi nacionalno kulturo, in kot je zapisal vodja tedanje študentske opozicije Adam Michnik, poudariti potrebo po širjenju poljske neodvisnosti.⁵ Dogodke tistega dne sta Michnik in njegov študijski prijatelj Henryk Szlajfer opisala varšavskemu dopisniku pariškega Le Monda, katerega poročilo so nato predvajali na radiu Svobodna Evropa. Oba študenta sta bila zato 4. marca 1968 izključena z univerze. Njuna izključitev je med študenti varšavske univerze zanetila odpor in sprožila velike demonstracije, ki so se začele 8. marca 1968 na univerzi v Varšavi in se naslednji dan razširile še na politehniško univerzo. Vodstvo študentske opozicije je prevzel Jacek Kuron, ki so ga malo pred tem izpustili iz zapore, kjer je prestajal kazen zaradi svojih kritik na račun poljskih oblasti.⁶ O študentskih protestih na Poljskem je poročalo tudi Delo. Več tisoč na univerzitetnem dvorišču zbranih študentov je ob petju državne himne in Internacionale zahtevalo vrnitev Michnika in Szlajferja na univerzo ter se zavzelo za demokratične pravice v skladu s poljsko ustavo.⁷

⁴ The rise and fall of the left opposition. Dostopno na: International Viewpoint, 2011–06, <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article1474>, dne 17. 9. 2012.

⁵ Adam Michnik: Skušnjavec našega časa. Ljubljana 1997 (dalje Michnik, Skušnjavec našega časa), str. 42.

⁶ Tony Judt: Povojna Evropa 1945–2005. Ljubljana 2007 (dalje Judt, Povojna Evropa), str. 493.

⁷ Delo, 10. 3. 1968, str. 1, Spopadi med policijo in študenti v Varšavi.

Odziv oblasti je bil hiter in nasilen, saj so nad mirne demonstrante poslale oboroženo policijo. Ta je proti aktivistom nastopila surovo in brezobzirno, demonstrante je skušala razgnati s pendreki, vodnimi topovi in solzivcem. Prepričani so bili, da bodo študente tako razgnali, dosegli pa so ravno nasprotno. Spopadi med študenti in policijo so univerzo spremenili v pravo bojišče, ki se je iz kampusa širilo tudi v druge dele mesta.⁸ O policijskem nasilju zgovorno pričajo besede očitca iz Varšave, ki jih je v obširnem prispevku, objavljenem v Sobotni prilogi Dela 13. aprila 1968, torej že po koncu demonstracij, povzel Janez Stanič: »Policijski tovornjaki in avtomobili križarijo po središču Varšave, ki je posuto z opekami, s steklom, praznimi bombami s solzivcem in prevrnjenimi klopmi. Policija straži trgovine, od katerih imajo mnoge razbite izložbe. Na mesto je legel živčen mir in nihče ne ve, kaj še utegne prinesiti dan.«⁹

11. marca so študentje skupaj s profesorji in predstavniki univerzitetne uprave sprejeli resolucijo, v kateri so predstavili svoje zahteve. Zahtevali so demokratizacijo študija na univerzi in demokratične pravice v skladu s poljsko ustavo, spoštovanje avtonomije univerze, ki je bila kršena s posredovanjem policije v njenih prostorih, javnost disciplinskih razprav in sodelovanje študentov v disciplinskih komisijah, ki obravnavajo primere kršitev univerzitetnih pravil. Zavzeli so se tudi za izključena Michnika in Szlajferja, za katera so zahtevali, da se jima omogoči vrnitev na univerzo, za izpustitev aretiranih v minulih demonstracijah ter za moralno in materialno zadostitev oškodovanim.¹⁰ Medtem ko so študentje skupaj s profesorji za zaprtimi vrati univerze razpravljali o demokratizaciji študija in drugih problemih, so se na ulicah nadaljevale demonstracije. Spopadi s policijo so bili še srditejši kot v minulih dneh. Oblasti so demonstrante opozorile, da bodo »uporabile vsa sredstva, ki so neogibna za ohranitev miru in reda na ulicah.«¹¹ Ostre ukrepe je partija opravičevala s protisovjetskim razpoloženjem študentov, kar je bilo za poljsko oblast, ki je v ustavo vnesla člen o večnem poljsko-ruskem prijateljstvu, nedopustno. »Predrznost je morala biti kaznovana«, so pojasnjevale oblasti.¹²

Proteste in zahteve varšavskih študentov so podprli tudi študentje v Krakovu, ki so jim sledili študentje iz drugih univerzitetnih središč na Poljskem. Množične študentske akcije so tako potekale v Wrocławu, Gdyniji, Glivicah, Lubilnu, Gdansku in Szczecinu. Solidarnost z varšavskimi kolegi so študentje izrazili predvsem z lepaki s slogani: »Varšava ni osamljena!« in »Ni kruha brez svobode!«.¹³

⁸ Eisler, *March 1968 in Poland*, str. 246.

⁹ Janez Stanič: *Viharna pomlad na Poljskem*. V: *Delo*, 13. 4. 1968, str. 26.

¹⁰ *Delo*, 12. 3. 1968, str. 1, *Zahteve poljskih študentov*.

¹¹ *Prav tam*, 14. 3. 1968, str. 1, *Areacije organizatorjev demonstracij na Poljskem*.

¹² *Prav tam*.

¹³ David Caute: *The year of the barricades – a journey through 1968*. New York 1988 (dalje Caute, *The year of the barricades*), str. 72; Eisler, *March 1968 in Poland*, str. 246.

Dodatno ogorčenje je med študenti sprožilo tudi poročanje poljskega tiska, ki je sprva skušal spopade med študenti in policijo obiti, če je o njih poročal, pa je to počel zelo pristransko. Študentske proteste na Poljskem so zahodne radijske postaje prvič omenile 10. marca, istega dne pa lahko zasledimo tudi prvi članek o tem v Delu. Dva največja poljska časopisa »Sztandar Młodich« in »Żywe Warszawy« sta takrat na zadnjih straneh bežno omenila študentske nemire, o poteku dogodkov pa sta podala hudo izkrivljeni poročili. Po poročanju Dela sta študentske demonstracije opisala kot »obžalovanja vreden dogodek, h kateremu so nahujskale peščice predrznih študentov s političnimi ambicijami. Ti so kot povod za incident izkoristili odstranitev dveh študentov z univerze, znanih po tem, da sta izražala na univerzi svoj anarhizem«. »Żywe Warszawy« je še dodal, da je »treba obžalovati, da se je tej peščici kolovodij posrečilo potegniti za seboj del študentske mladine«. ¹⁴

Proti pisanju poljskega tiska so študentje organizirali demonstracije in zahtevali, naj pišejo resnico o študentskih akcijah. Študentske protestnike je znova brutalno napadla policija, a se niso predali in so nadaljevali z demonstracijami proti grobem ravnanju policije ter proti izkrivljenim poročilom v tisku. Njihovi glasovi so bili izven zgradb in dvorišč univerze slabo slišani, razumevanja pa niso vzbudili niti med delavstvom, kar so oblasti izkoristile v svoj prid. Delavce v tovarnah so namreč nahujskale proti študentom. Na odprtih partijskih sestankih v podjetjih v Varšavi, Krakovu, Katowicah, Lodzu, Szczecinu in drugih mestih so delavci obsodili incidente, ki da »so jih povzročile skupine študentov, med katerimi so bili sinovi in hčere ljudi na visokih položajih«. Na zborovanjih so večkrat poudarili, da »med glavnimi organizatorji manifestacij ni bilo delavskih otrok«. ¹⁵ Na varšavski univerzi so namreč vodilne vloge na protestnih shodih in demonstracijah prevzemali predvsem sinovi in hčere poljskih komunističnih uradnikov in funkcionarjev. Njih so najbolj zanimala vprašanja svobode govora in političnih pravic, nobene pozornosti pa niso posvečali problemom delavske populacije, zato se jim otroci delavcev v večini niso pridružili. ¹⁶

Sodeč po transparentih, ki so jih nosili delavci tovarne avtomobilov na Žeranju pri Varšavi, ki so 10. marca priredili protidemonstracije, so delavci demonstrirali predvsem zato, ker so študentje s svojimi protesti kalili mir v mestu. Nosili so namreč napise, ki so študente pozivali, naj »dajo mir Varšavi in se vrnejo k učenju«. ¹⁷ V nekaterih primerih so se delavci v izbruhih nasilja celo pridružili pripadnikom tajne policije. Primer tovrstnega početja je v uvodni besedi k Michnikovi knjigi Skušnjavec našega časa opisal slovenski pisatelj Drago Jančar, ki je tisto pomlad preživel na Jagelonski univerzi v Krakovu: »Ene stvari ni bilo mogoče pozabiti. Pripadniki tajne policije so v tovarnah sekali kable in jih delili delavcem. S temi kabli so delavci pomagali policistom pri delu, mlatili so študente, te parazite

¹⁴ Delo, 10. 3. 1968, str. 1.

¹⁵ Prav tam, 13. 3. 1968, str. 1, Tristo aretiranih v Varšavi; Delo, 14. 3. 1968, str. 1.

¹⁶ Judt, Povojna Evropa, str. 495.

¹⁷ Delo, 13. 3. 1968, str. 1.

in lenuhe, kjer je padlo. Naši poljski kolegi so nam radi pokazali modrice in brazgotine.¹⁸ Vladi je tako uspelo mobilizirati delavce proti študentom. Kolektivi podjetij so še ves mesec partiji in političnemu vodstvu pošiljali izjave, v katerih so izražali solidarnost in podporo, zlasti osebno Wladyslawu Gomulki. »Nihče ne more spodkopati našega zaupanja v vas, tovariš Gomulka«, so pisali v svojih pismih.¹⁹

Podporo politiki komunistične partije je izražal tudi poljski tisk, v katerem je mrgolelo člankov, ki so obsojali pobudnike študentskih demonstracij. Pisanje poljskega tiska je pogosto povzemalo tudi Delo. Od začetnih poročanj o nezadovoljnih študentih in o aktivnostih »znanih hujskačev« na varšavski univerzi je poljski tisk študente sedaj prikazoval kot neodgovorne, nezrele in zapeljane žrtve »sovražnih elementov«, katerih cilji so bili opredeljeni kot poskus napada na vodstvo partije. Poskušali so ustvariti vtis, kot da gre za v naprej zamišljeno in pripravljeno zaroto »reakcionarnih sil«, ki so študente izrabile kot orodje za prevzem oblasti. To naj bi dokazovalo tudi dejstvo, da naj bi bilo med prvotno aretiranimi le kakšnih 30 študentov.²⁰

Po mnenju »Trybuna Ludu«, glasila centralnega komiteja poljske komunistične partije, naj bi se za hrbti mladine skrivali posamezniki iz krogov »političnih bankrotirancev«.²¹ »Kurier Polski« je kot pobudnike demonstracij obtožil književnike, ki so sklicali sestanek ob prepovedi Mickiewiczzeve drame. Na sestanku naj bi po poročanju časopisa škandalozno obtožili ljudsko oblast, izrekli demagoška gesla in sovražno govorili o Ljudski republiki Poljski in socializmu. Književnike so obtožili, da so gradivo s plenuma poslali študentom, ki so nato organizirali demonstracije.²² Novinarje, ki svojega poročanja niso prilagajali stališčem komunistične partije, so obtožili kot pobudnike študentskih demonstracij in jih izključili iz partije. Takšna kazen je, kot je poročalo Delo 17. marca, doletela časnikarja Gredzinskega, ki je bil zaradi članka, poslanega emigrantski reviji v Parizu, ožigosan kot eden od pobudnikov neredov in zato izključen iz Združenja poljskih novinarjev.²³ Naslednji dan so v Delu poročali tudi o izgonu londonskega dopisnika »Timesa« Richarda Davyja iz Poljske. Britanski novinar naj bi zaprosil za poljski vizum, da bi pisal o problemih kmetijstva, vendar je po prihodu v Varšavo pisal o študentskih nemirih, v svojih poročilih pa naj bi po oceni predstavnika poljskega zunanjega ministrstva zamolčal, da se za demonstracijami študentov skrivajo bivši stalinisti, ki so skušali znova priti na oblast.²⁴ Javno so začeli obtoževati tudi starše posameznih študentov, da so odgovorni za početje svojih otrok. Med njimi je bilo precej visokih partijskih

¹⁸ Drago Jančar, uvod v Michnik, Skušnjavec našega časa, str. 6.

¹⁹ Delo, 19. 3. 1968, str. 1, Varšava: več demokracije za univerze; 13. 4. 1968, str. 26.

²⁰ Prav tam, 13. 3. 1968, str. 1.

²¹ Prav tam, 12. 3. 1968, str. 1.

²² Prav tam, 14. 3. 1968, str. 1.

²³ Prav tam, 17. 3. 1968, str. 3, Poljski novinar izključen iz združenja.

²⁴ Prav tam, 18. 3. 1968, str. 8, Dopisnik »Timesa«, izgnan iz Poljske.

in vladnih funkcionarjev, ki so bili večinoma judovskega rodu. Tako se je s pre Prav tam senetljivo naglico v javnosti utrdilo prepričanje, da se za demonstracijami skrivajo »sionisti«, k čemur je veliko prispeval zlasti poljski časopis »*Slowo Powszechne*«. ²⁵

Oblast je skušala z napadom na »sioniste« prikriti prave razloge za študentski upor. Zahteve študentov namreč niso imele nič skupnega s tistim, kar je trdila uradna propaganda, ko jih je povezovala s »sionisti« in »sovražnimi elementi«, ki nasprotujejo socializmu. Študentje so se borili za demokratizacijo socializma in v skladu s tem zahtevali demokratične pravice, svobodo govora in spoštovanje zakonitosti, ki jih je vsaj na papirju zagotavljala tudi poljska ustava.

19. marca je generalni sekretar poljske komunistične partije Wladyslaw Gomułka v palači kulture v Varšavi pred okoli 3000 člani partijskega aktiva predstavil stališče partijskega vodstva o nedavnih dogodkih. Pojasnil je okoliščine študentskih protestov in se pri tem držal znane teze o nepoštenih namenih organizatorjev protestov, za katerimi naj bi se skrivali »reakcionarji« in »revizionisti«. Po mnenju Janeza Staniča je bilo v njegovem govoru zlasti opazno vztrajanje pri trditvi, da so vsega krivi »sovražni elementi«. »Znaten del študentske mladine v Varšavi in drugih univerzitetnih središčih je prišel pod vpliv sil, sovražnih socializmu. Te sile so posejale seme avanturistične anarhije in kršenja zakona med študenti«, je trdil Gomułka. ²⁶ Njihov namen naj bi bil »izzvati nered na ulicah in prelivanje krvi«, da bi se nato prek študentov povzpeli na oblast. Ti »reakcionarji« naj ne bi želeli razvoja Poljske v smeri socializma in naj bi nastopali proti rusko-poljskemu prijateljstvu, ki mu je Gomułka namenil velik del svojega govora. ²⁷ »V dogodkih, ki so se odigrali v naši državi, črta, ki razdeljuje socializem in vrste reakcionarnih sil, poteka med politiko poljsko-sovjetskega prijateljstva in zveze ter protisovjetsko politiko reakcionarnih bankrotirancev; med politiko, ki zagotavlja varnost poljskih meja, in poskusi, da bi Poljsko spremenili v ruševine«. ²⁸ Za sovražno dejavnost je obtožil predvsem neposlušne književnike in dejal, da so ti podpihovali vzdušje nemira. ²⁹

Gomułkovo prikazovanje študentov kot neodgovornih, nezrelih in zapeljanih žrtev zlonamernih sovražnikov, brutalno zatiranje s strani policije, propagandno kampanjo in mobilizacijo delavstva proti študentom so nekateri ocenjevali kot preventivne ukrepe proti morebitnim privržencem praške pomladi. »Odgovor, ki so ga dobili poljski študentje, ni bil ohrabrujoč, vendar je to morda bolj posledica Gomułkovega strahu pred češkoslovaškimi dogodki kot pa znamenje, na kakšen način namerava Gomułka ohraniti in razvijati poljsko ljudsko demokracijo«, so zapisali v Delu pod rubriko Mnenja drugih – O Poljski. ³⁰

²⁵ Prav tam, 12. 3. 1968, str. 1.

²⁶ Prav tam, 13. 4. 1968, str. 26.

²⁷ Prav tam, 21. 3. 1968, str. 11, Obsodba organizatorjev demonstracij.

²⁸ Prav tam, 13. 4. 1968, str. 26.

²⁹ Prav tam, 21. 3. 1968, str. 11.

³⁰ Prav tam, 18. 3. 1968, str. 4, Mnenja drugih – O Poljski.

Poskus liberalizacije komunističnega sistema, ki se je dogajal na sosednjem Češkoslovaškem, je tudi na Poljskem vlivl upanje v demokratizacijo. Poljski intelektualci in študentje so podpirali Aleksandra Dubčka in se zavzemali za podoben proces demokratizacije in reform na Poljskem. Številni transparenti, ki so jih nosili poljski demonstranti, so se navezovali prav na Dubčkove reforme. Na protestnih shodih so študentje vzklikali tudi gesla: »Naj živi Češkoslovaška!« in »Poljska še čaka na svojega Dubčka!«. ³¹ Poljska vlada, ki je skušala prekiniti povezave med poljskimi in češkoslovaškimi študenti, je začela z javno kampanjo, v kateri so študente označili kot narodne izdajalce, in trdili, da so tesno povezani s češkoslovaškimi protisocialističnimi reformisti, ki delujejo pod vodstvom Aleksandra Dubčka. ³² V ta namen so zasegli filme in zapiske češkoslovaških novinarjev, ki so poročali o demonstracijah, novinarja Miroslava Pavla, ki je pisal za liberalni časopis »Mlada Fronta«, pa so celo izgnali iz Poljske. ³³

Ker so študentsko gibanje podprli tudi nekateri univerzitetni profesorji, je komunistična oblast 25. marca začela s čistko v njihovih vrstah. S položajev na varšavski univerzi so tako odstavili šest uglednih znanstvenih delavcev, ki so jih obtožili kot pobudnike študentskih demonstracij. Odstavljeni so bili Bronislaw Baczk, Leszek Kolakowski, Stefan Morawski, Zigmund Bauman, Marija Hirszowicz in Włodzimierz Brus. ³⁴ Šesterico varšavskih profesorjev so z univerze odstranili, ker naj bi v znanosti in med študentsko mladino zagovarjali revizionistična stališča, označili pa so jih tudi kot »pobudnike in varuhe« organizatorjev nedavnih študentskih nemirov. Za dogodke na univerzi so jim pripisali »veliko moralno-politično odgovornost«. ³⁵ Ti profesorji naj ne bi odpovedali kot znanstveniki, ampak kot vzgojitelji. Kot strokovnjaki bi lahko svobodno pojasnjevali svoja znanstvena stališča, vendar bi se po mnenju oblasti na predavanjih morali ravnati po programu, ki jim ga je zadala partija. Ker se tega niso držali, niso pravilno vzgajali mladine, zato so jih odpustili. ³⁶

Poleg študentov, ki so se nemudoma postavili v bran svojim odstavljenim profesorjem, so poljske profesorje med prvimi podprli v jugoslovanskem filozofskem glasilu Praxis. Njegov namen je bil razvijati kritiko socialistične prakse, ki bi prispevala k razvoju socializma tako v Jugoslaviji kot v svetu. Praxis je nastopil proti ravnanju poljskih oblasti tudi zato, ker sta bila med šesterico odstavljenih profesorjev dva člana uredniškega odbora, Zygmund Baumann in Leszek Kolakowski. Na sestanku, ki ga je sklicalo uredništvo Praxisa 28. marca 1968, so sprejeli t. i. »Izjavo«, s katero so protestirali proti odstitvi šestih profesorjev varšavske univerze in opozorili na sporne postopke, ki so jih v imenu socializma izvajale poljske

³¹ Transnational moments of change. Europe 1945, 1968, 1989. Lanham (etc.) 2004, str. 130.

³² Prav tam, str. 130.

³³ Cauter, The year of the barricades, str. 72.

³⁴ Prav tam, str. 73; Delo, 27. 3. 1968, str. 1, V Varšavi odstavili 6 profesorjev.

³⁵ Delo, 27. 3. 1968, str. 1, V Varšavi odstavili 6 profesorjev.

³⁶ Željko Brihta: Kaj je vzrok in kaj povod? V: Prav tam, 10. 4. 1968, str. 1.

oblasti. Ker je bil Praxis časopis marksistično usmerjenih filozofov, sta urednika Gajo Petrović in Rudi Supek v »Izjavi« podprla tezo, da je demokratični socializem edina progresivna perspektiva sodobnega človeštva, njegov uspeh pa ni mogoč brez razvoja svobodne misli in izmenjave idej. Omejevanje filozofske in sociološke misli je potemtakem škodljivo za razvoj socializma, ne glede na to, od kod prihaja.³⁷

Protestu so se poleg širokega kroga članov redakcijskega sveta pridružili številni drugi ugledni izobraženci, ki so z ogorčenjem obsojali vmešavanje državnega aparata in izvajanje sankcij proti ljudem, ki so po njihovem mnenju s svojim delom dokazovali, da so po prepričanju pravi marksisti. Med člani mednarodnega uredništva, ki so podprli protest, so bili tudi filozofi, ki so pomembno vplivali na zahodno študentsko gibanje v Nemčiji in Franciji, nemška filozofa Jürgen Habermas in Herbert Marcuse ter francoski filozof Henri Lefebvre.³⁸

Protest je podprlo tudi Srbsko filozofsko društvo, ki je izrazilo globoko skrb, da se profesorjem in študentom krati pravica do predavanj in študija na univerzi. »Takšna odločitev je v nasprotju z napredno demokratično univerzitetno tradicijo, njene posledice pa so toliko težje, ker so tarča ljudje, ki so v čast moderni marksistični misli ne samo na Poljskem, ampak tudi izven nje, predvsem pa, ker so tarča predavatelji in študenti judovskega porekla«, so zapisali v svoji izjavi. Zahtevali so, da se vsem predavateljem in študentom omogoči čimprejšnja vrnitev na fakultete, s katerih so bili izključeni, ker je to v interesu Poljske in socializma.³⁹ Prav tako so protest podprli študenti Filozofske fakultete v Beogradu, ki so v svojem pismu, naslovljenem na študente filozofske fakultete v Varšavi, izrazili solidarnost in podporo poljskim kolegom. Ker študentje z vsega sveta, kot so zapisali, »predstavljajo borce za razvoj humanistične družbe«, so bili presenečeni nad ravnanjem oblasti v socialistični Poljski. »Svobodno kritično misel ne more zatreti nikakršno nasilje, in tudi ne tisto, ki se sklicuje na ideale socializma«, so zapisali. Za podpornike protesta je bilo nedojemljivo, da se v socialistični državi tolerirajo antisemitski izpadi in se celo uporabljajo za reševanje notranjih problemov. Nedopustno se jim je zdelo, da se ravno na Poljskem notranji spori rešujejo na tako nedemokratičen način in da je preganjana marksistična misel. Prav tako so menili, da je nečastno napeljevati delavski razred, da se bori proti študentskemu uporu. »Ta praksa lahko koristi samo sovražnikom poljskega naroda in socializmu nasploh«, so zaključili.⁴⁰ Svojo podporo in strinjanje z uredniško izjavo je izrazil tudi eden največjih imen poljske in svetovne filozofije znanosti, Tadeusz Kotarbinski, dolgoletni profesor varšavske univerze in predsednik poljske akademije znanosti.⁴¹

³⁷ Praxis, 1968 (maj–junij), št. 3, str. 233–234, U povodu dogajanja u Poljskoj.

³⁸ Prav tam, str. 241–242.

³⁹ Prav tam, str. 253.

⁴⁰ Prav tam, str. 254–255.

⁴¹ Praxis, 1968 (julij–avgust), št. 4, str. 324, U povodu dogajanja u Poljskoj.

Novice o odstranitvi šesterice uglednih poljskih profesorjev so se razširile tudi v druge države, kjer so prav tako obsojali ravnanje poljskih oblasti. Liberalna Praga je odpuščena profesorja Kolakowskega in Baczka povabila na gostujoče predavanje na filozofsko fakulteto Karlove univerze. Združenje češkoslovaških pisateljev je svoje nestrinjanje izrazilo v protestu proti poljskim oblastem, slovaška akademija znanosti pa je napisala pismo rektorju varšavske univerze, v katerem je zahtevala pojasnilo za odstavitev profesorjev.⁴² Vendar, kot so pisali v *Praxisu*, odgovora poljskih oblasti niso prejeli.⁴³

Kljub močni volji in želji študentov in intelektualcev, ki so jih podprli, so se protesti in demonstracije zaradi brutalnega posredovanja policije, napadov delavcev in propagandne gonje v medijih že konec marca končali. Sledila je huda represija oblasti, ki je zajela vsa področja javnega življenja. Številni študentje, ki so sodelovali v demonstracijah, so bili izključeni z univerze, na stotine je bilo aretiranih, več deset, predvsem vodij študentskega gibanja, pa je bilo obsojenih na zaporne kazni od enega leta in pol do treh let v primeru Adama Michnika in Jaceka Kurona. Po sklepu rektorja univerze in soglasju poljskega ministrstva za prosveto in visoko šolstvo so 30. marca zaprli nekatere katedre na varšavski univerzi in zanje zahtevali ponovni vpis študentov vseh letnikov. K prošnji za ponovni vpis so morali študentje priložiti pisno izjavo o tem, kako so se vedli med marčevskimi dogodki na univerzi, saj rektorjev sklep ni dovoljeval vpisa tistim študentom, ki so bili pobudniki in udeleženci študentskih nemirov.⁴⁴

Profesorji, ki so bili odpuščeni in označeni kot simpatizerji študentskega gibanja, so bili prisiljeni k izselitvi, če so želeli nadaljevati svojo akademsko kariero. Poljski akademski svet je tako ostal brez vodilnih osebnosti, zlasti na področju humanistike. Kolakowski, Bauman, Brus in Hirszowicz so si delovna mesta poiskali v glavnih univerzitetnih središčih na Zahodu.⁴⁵

Študentski upor je oblastem služil tudi kot izgovor za veliko čistko poljskega državnega aparata. Tarče čistk so bili po poročanju Dela državni podsekretar na ministrstvu za gospodarsko in lesno industrijo Jan Grudzinski, generalni direktor ministrstva za finance Jan Gorecki in vladni pooblaščenec za deglomeracijo varšavske industrije Fryderik Topolski, ki jih je predsednik vlade Cyrankiewicz odstavil s položajev.⁴⁶ Kmalu za njimi so iz partije in s položaja v vladi odstavili Romana Zambrowskega, člana nekdanje skupine Pulawy, ki so zagovarjali liberalizacijo sistema. Otroke vseh štirih odstavljenih funkcionarjev so namreč obtožili, da so organizirali marčevske demonstracije.⁴⁷ Njihova odstavitev je nosila jasno sporočilo: če so tako pomembne osebe nemočne proti vladnim odločitvam, je lahko

⁴² Caute, *The year of the barricades*, str. 73–74.

⁴³ *Praxis*, 1968 (maj–junij), št. 3, str. 233.

⁴⁴ Velibor Popovič: Oživiljanje oktobra 1956. V: *Delo*, 31. 3. 1968, str. 3; *Prav tam*, 2. 4. 1968, str. 1, V Varšavi računi še niso poravnani.

⁴⁵ Caute, *The year of the barricades*, str. 75.

⁴⁶ *Delo*, 14. 3. 1968, str. 1.

⁴⁷ *Prav tam*, 19. 3. 1968, str. 1.

sankcioniran kdorkoli. In res, na spisku odstavljenih in kaznovanih se je znašla dolga vrsta znanih pisateljev, novinarjev, režiserjev, oficirjev in drugih. Čiščenje je imelo tolikšen obseg, da »res lahko govorimo o temeljitem prečesavanju vseh področij javnega življenja«, je v svojem prispevku v Sobotni prilogi Dela zapisal Janez Stanič.⁴⁸

Večina odstavljenih in kaznovanih je bila judovskega rodu, kar ni bilo naključje. Komunistična oblast z Gomułko na čelu, ki je skušala proteste študentov in inteligence zamegliti in jih potisniti v drugi plan, je namreč kot glavni razlog za demonstracije navajala »sionizem« in s tem sprožila prav antisemitsko kampanjo. Protijudovska kampanja se je sicer začela že leta 1967 ob izbruhu šestdnevne vojne med Izraelom in arabskimi državami, ko je sovjetska podpora Egiptu in arabskim ciljem upravičevala kritike Izraela, sionizma in Judov. Władysław Gomułka je v govoru 19. junija 1967 obsodil tiste, ki so podpirali Izrael, pojem »sionisti« pa je razširil na vse Jude, ki jih je označil kot peto kolono na Poljskem, ter s tem sprožil poplavo predsodkov proti Judom.

Antisemitska kampanja je dosegla vrhunec ob izbruhu študentskih protestov marca 1968. Oblasti so po vsej državi organizirale več srečanj, na katerih so s številnimi resolucijami in pismi obsojali »sioniste« kot pobudnike študentskih demonstracij in zahtevali njihov izgon iz partije in z delovnih mest, njihovim otrokom pa so želeli preprečiti nadaljevanje študija na univerzi.⁴⁹ Nekaj uradnih komentarjev iz tistih dni je v svojem obširnem prispevku v Sobotni prilogi Dela 13. aprila 1968 povzel Janez Stanič. Henrich Szafransky, šef partijske organizacije Varšava-okolica, je, denimo, izjavil: »Vemo, da se sionisti ne morejo strinjati s stališčem naše partije v zvezi z izraelsko agresijo na arabske države. Zato so se sklenili maščevati za govor tovariša Vislava (tako pravijo v partiji Gomulki) na kongresu sindikatov junija, v katerem je razkrinkal sionizem na Poljskem in ga imenoval peto kolono. Hoteli so se maščevati s tem, da so napadli samega Gomułko in partijsko vodstvo s pomočjo izzivanja, neredov in demonstracij«. Uslužbenci »Metroprojekta« v Varšavi so v svoji resoluciji zapisali: »Zahtevamo, da se z odgovornih položajev enkrat za vselej odstranijo sionisti in politične propalice, ki služijo Izraelu in Nemški zvezni republiki«. V resoluciji zveze poljskih učiteljev pa so zapisali: »Skupaj s partijo, z delavskim razredom, z vsemi socialističnimi in naprednimi silami LR Poljske ne bomo dovolili, da bi sovražniki poljskega naroda, sionisti in revizionisti, propagatorji gesel in idej, ki jih širi 'Svobodna Evropa' in drugi centri saboterjev, uporabljali naše študente kot orodje«. Na delovnih zborovanjih so nosili napise: »Očistiti partijo sionistov!«, »Živela ZSSR – nepremagljiva trdnjava miru!«, »Očistimo administracijo od vseh sionistov!«, »Zahtevamo, da za zgled kaznujejo netilce neredov v Varšavi!«, »Mošik⁵⁰ je agresor!«. ⁵¹

⁴⁸ prav tam, 26. 4. 196, str. 26.

⁴⁹ Dariusz Stola: *The anti-zionist campaign in Poland 1967–1968*. V: *Antisemitism and its opponents in modern Poland*. Ithaca 2005 (dalje Stola, *The anti-zionist campaign in Poland*), str. 2.

⁵⁰ »Mošik« pomeni »Mali Žid«, beseda je v poljščini žaljiva. – Delo, 13. 4. 1968, str. 26.

⁵¹ Delo, 13. 4. 1968, str. 26.

Številni Judje so izgubili svoje položaje v vladi, na fakultetah in drugih odgovornih delovnih mestih. Odpustili so tudi starše in druge bližnje sorodnike aretiranih ali izključenih judovskih študentov. Na tisoče se jih je tako moralo v ponižujočih okoliščinah in z velikimi osebnimi žrtvami izseliti v Izrael ali v zahodne države. Okoli 20.000 Judov je zapustilo državo – vključno s Kolakowskim, ki sicer ni bil Jud, a je bil poročen z Judinjo. Na Poljskem jih je tako ostalo samo nekaj tisoč, med katerimi so bili tudi Michnik in njegovi študentski kolegi, ki so sedeli v zaporih.⁵²

Gomułka, ki je 19. marca v svojem govoru pojasnjeval ozadje študentskih nemirov, je del govora namenil tudi Judom, vendar je zanikal, da bi bil sionizem nevaren za poljsko državo. Janez Stanič je menil, da Gomułka v svojem dvournem govoru ni grobo napadal Judov zato, ker je spoznal, da je šla protijudovska histerija na Poljskem predaleč, naletela pa je tudi na neugoden odmev v tujini.⁵³ Prispevek, objavljen v Delu 1. aprila 1968, je omenjal zahodno propagando, ki je zahtevala celo sankcije proti Poljski zaradi »protisemitske gonje«. Judovski sindikalni odbor v New Yorku je pozval ameriškega predsednika Johnsona naj nastopi zoper antisemitsko kampanjo, od ameriške vlade pa so zahtevali tudi gospodarske ukrepe proti Poljski.⁵⁴

Vendar, če bi Gomułka resnično želel ustaviti antisemitsko kampanjo, bi to lahko storil že v njeni začetni fazi, vendar ni storil ničesar, saj je bila kampanja priročen instrument za boj proti uporni mladini in nezadovoljnim intelektualcem, ki so organizirali demonstracije. S tem je ogrozil predvsem voditelje demonstracij in preprečil, da bi se upor razširil izven univerze.⁵⁵ Študentje in intelektualci so bili tako predstavljeni kot osovraženi Judi in stalinisti, ki poskušajo priti na oblast. S tem so se najbolj okoristili notranji minister Mieczyslaw Moczar in njegovi privrženci, ki so prevzeli partijo in vladne položaje, ki so jih pustili za seboj Judje.⁵⁶

Represija in antisemitski val sta leta 1968 dosegla svoj namen. Moč poljske opozicije je bila popolnoma zlomljena. S policijskimi akcijami in drugimi oblikami represije so razmeroma enostavno izolirali študentske protestnike in nezadovoljne intelektualce od preostalih državljanov, pomembno vlogo pri tem pa je odigral prav antisemitizem.

Kratkoročne posledice poljskega študentskega gibanja leta 1968 so bile porazne. Nobeni od študentskih zahtev ni bilo ugodeno, uprizoritev Mickiewiczve drame Praznik mrtvih je bila še naprej prepovedana, svoboda izražanja je bila še bolj omejena, krepila se je antisemitska gonja, ki je povzročila množično izseljevanje intelektualcev judovskega porekla. Kljub omejeni solidarnosti s študenti, ki so jo pokazali običajni ljudje v Varšavi in v drugih univerzitetnih mestih, je poljska

⁵² Judt, *Povojna Evropa*, str. 495.

⁵³ Delo, 13. 4. 1968, str. 26.

⁵⁴ Prav tam, 1. 4. 1968, str. 3, Pritisk na Poljsko.

⁵⁵ Stola, *The anti-zionist campaign in Poland*, str. 2.

⁵⁶ Judt, *Povojna Evropa*, str. 495.

družba ob študentskih demonstracijah ostala pasivna. Prilagoditev in sprijaznjenost z vladajočim političnim sistemom sta preprečila vsakršno odločnejšo reakcijo na represijo oblasti.

Razlog študentskega upora seveda ni bila le prepoved uprizarjanja Mickiewiczovega Praznika mrtvih, marveč stagnacija družbenega, političnega in gospodarskega razvoja. Če bi tako pojasnili namen svojih demonstracij, bi se študentom verjetno pridružil tudi drugi družbeni sloji. Toda pojasnjevanje stališč, nasprotnih oblasti, je bilo takrat v javnosti nemogoče, saj je bila javna beseda podvržena strogi cenzuri. Gomułka je proti svojim kritikom uporabil vsa sredstva, od policije in delavcev do tiska, ter tako protestnike dokaj hitro izoliral in onemogočil. Zlom »študentske pomladi 1968« je hkrati razblinil upanje v reforme sistema in partije. Vplivni intelektualci so zapuščali partijo ali pa so bili iz nje izključeni. Izkušnje iz leta 1968 so med intelektualci utrdile prepričanje, da bi morali resneje obravnavati tudi interese in pravice delavcev in da zgolj retorični boj za demokracijo in svobodo govora delavcev ne more prepričati v sodelovanje z izobraženci. Opozicija komunistični oblasti bi torej morala biti manj elitna.

Kljub temu so bili dogodki marca 1968 za številne poljske intelektualce in disidente odločilni trenutek v njihovem političnem življenju. V akcijah leta 1968 so se oblikovali bodoči voditelji gibanj, ki so v naslednjih desetletjih na Poljskem sprožila velike spremembe, zlasti Adam Michnik in Jacek Kuron. Zanju je bila lekcija iz leta 1968 poučna in učinkovita, saj sta s svojimi somišljeniki leta 1976 ustanovila Odbor za zaščito delavcev (KOR), ki je kasneje prerasel v vplivno organizacijo intelektualcev in delavcev, ki niso soglašali s politiko poljske partije. KOR je premostil prepad med delavci in izobraženci, kar je bilo kasneje ključno za uspeh neodvisnega sindikata Solidarnost.

Janja Paškulin

STUDENT MOVEMENT IN POLAND IN 1968

S u m m a r y

When he assumed power, Władysław Gomułka was supposedly a representative of the liberal wing within the Polish Communist Party. However, in the 1960 he distanced himself from the promises he had made in October 1956. Freedom of expression was still severely limited in Poland, and any criticism of the authorities was sanctioned strictly. After the authorities had forbidden the staging of Mickiewicz's classic drama »Dziady« (Forefathers' Eve) in the beginning of 1968, the Warsaw students, also joined by professors and other intellectuals, stood up against the repression resolutely. They called for the democratisation of socialism, especially a greater freedom of expression and observance of lawfulness, which was formally also guaranteed by the Polish constitution. The students also demanded the democratisation of studies, respect of the university's autonomy, public disciplinary discussions, and participation of students in disciplinary commissions. The resistance spread quickly to the other university centres in Poland. Student protests, demonstrations and strikes went on throughout March of 1968, and the Yugoslav newspapers also reported about them. The Praxis bimonthly and its contributors provided resolute support to the student movement and condemned the actions of the Polish authorities.

The Polish authorities used all the means at their disposal against the rebelling youth: from the police, which was extremely violent towards the protesters and student movement activists, to workers, who, under the direction of the authorities, organised demonstrations against the students, demanding that they should rather study, and the press, which condemned the initiators of the student protests and showed the students as irresponsible, immature and misled enemies of socialism and Poland itself. Thus Gomułka managed to thwart the protesters quite quickly.

Severe repression of the authorities, encompassing all the spheres of the public life, followed the student unrest. Many students who took part in the demonstrations were expelled from the university, arrested, and imprisoned. Apart from the students, repression was also used against the professors the authorities believed sympathised with the student movement. They were dismissed from their posts and forced to emigrate if they wanted to pursue their academic careers. Most of those who were punished were of Jewish descent, and this was no coincidence. Because the Polish authorities wanted to get rid of the Jews who had staid in Poland after World War II, they initiated an anti-Semitic campaign, picturing the Jews as the main culprits for the unrests and blaming them for other problems in the state as well.

Even though the student movement of 1968 did not succeed in its demands, it represented a turning point in the Polish post-war history. The individuals who later established the foundations for the independent trade union Solidarity and made an important contribution to the Polish transition to democracy in 1989 came from the ranks of student activists.